

Паколькі адно і тое ж словаўтваральнае значэнне можа выражацца не адным, а некалькімі словаўтваральнымі фармантамі, то заканамерна гаварыць не толькі пра граматычную маркіроўку словаўтваральных значэнняў, але і пра граматычную маркіроўку тых фармантаў, якія з'яўляюцца носьбітамі таго ці іншага словаўтваральнага значэння. Пры гэтым граматычная маркіроўка фармантаў мае не толькі адзін напрамак (да матывавальнага слова), таму што кожны фармант абавязкова мае граматычную маркіроўку, г.зн. фармант заўсёды спалучаецца з пэўнай словазмяняльнай парадымай. Такім чынам, суаднясенне фарманта з родам матываванага слова аказваецца лішнім, бо іменна фармант надае яму родавую маркіроўку. Класіфікацыю фармантаў па іх суадносінах з родам матывавальнага слова можна прадставіць наступнай табліцай (гл. табл.3).

Як можна бачыць з прыведзенай табліцы, мадыфікацыйныя словаўтваральныя фарманты па спалучальнасці з матывавальнымі словамі падзяляюцца на наступныя групы:

1. Фарманты, якія спалучаюцца з матывавальнымі словамі толькі аднаго роду.

1.1. Фарманты, з дапамогай якіх утвараюцца матываваныя словы таго ж роду, што і матывавальнае слова.

1.2. Фарманты, з дапамогай якіх утвараюцца матываваныя словы, што адносяцца да іншага роду, чым матывавальнае слова.

2. Фарманты, якія спалучаюцца з матывавальнымі словамі, што належаць да любога з трох родаў.

Такім чынам, дасягаецца магчымасць дакладнай класіфікацыі словаўтваральных фармантаў у залежнасці ад ступені іх супадзення па раду параметраў. Пры гэтым, чым больш параметраў таго ці іншага фарманта будзе супадаць, тым больш блізкімі яны будуць у сістэме словаўтваральных сродкаў беларускай мовы. Напрыклад: суф. *-к-а* адпавядае формуле I(a)III(2)III(1). Гэтай жа формуле адпавядаюць фарманты *-анк-а*, *-ыц-а*, *-чыц-а*, *-ніц-а* і інш. З другога боку, у беларускай мове ёсць суф. *-к-а*, які адпавядае формуле I(r)III(2)III(2). Відавочна, што адрозненні пазіцыі I у прыведзеных формулах сведчыць аб тым, што гэта два розныя фарманты. Адрозненні ж у пазіцыях II і III дазваляюць разглядаць іх як граматычныя варыянты аднаго і таго ж словаўтваральнага фарманта.

¹ Гл.: Лукашанец А.А. // Беларуская лінгвістыка. Вып. 44. Мн., 1994.

² Моисеев А.И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Л., 1987. С.139.

А.У.ПІСЕЦКАЯ

ЛІНГВІСТЫЧНЫ АНАЛІЗ ЦЫКЛА ВЕРШАЎ І.АНЕНСКАГА "ТРИЛИСТНИКИ"

Творчасць Інакенція Аненскага – значная з'ява ў літаратуры пачатку ХХ ст. Два асноўныя метады ў яго творчасці – псіхалагізм і сімвалізм – паўплывалі як на творчасць асобных паэтаў (А.Ахматавай, У.Маякоўскага) так і на развіццё напрамку ў рускай культуры (сімвалізму). Гэта, а таксама асаблівасць светапоглядных пазіцый аўтара абумовілі наш зварот да паэзіі Аненскага. Аб'ектам лінгвістычнага аналізу абраны цыкл "Трилистники" са зборніка "Кипарисовый ларец" як найбольш цікавы па кампазіцыі. Разгляд мастацкага тэксту ў якасці моўнага феномена таксама складае актуальнасць гэтай работы, бо мы звяртаемся да мовы з пункту гледжання яе творчай функцыі, дзякуючы якой магчыма стварэнне мастацкага тэксту.

Тэкст як моўны феномен у апошні час з'яўляецца аб'ектам даследавання многіх навук. Гэта даследаванне абавязваецца на асноўныя палажэнні тэорыі тэксту, герменэўтычнага аспекту разумення і кагнітыўнай лінгвістыкі. Тэорыя тэксту аналізуе мастацкі твор як сістэму ўзаемазвязаных элементаў, герменэўтыка прадугледжвае як моўную рэфлексію, так і культуралагічныя супастаўленні, кагнітыўная лінгвістыка вызначае мову як сродак пазнання свету.

Тэкст – гэта сістэма, у якой галоўнымі катэгорыямі з'яўляюцца звязнасць і цэльнасць. Яны забяспечваюць інтэграцыю элементаў тэксту ў адзі-

нае сэнсавае цэлае, пры гэтым характэрны для канкрэтнага твора спосаб інтэграцыі кампанентаў выяўляе аўтарскі погляд на эстэтычную інфармацыю. Пры неаднаразовым паўторы слова ў розных кантэкстах набіраецца некаторая колькасць семантычных прырашчэнняў. Так у творы фарміруецца індывідуальна-мастацкае значэнне ключавых слоў, паміж якімі існуюць пэўныя адносіны, таму паэтычны сусвет — гэта не спіс слоў, а сістэма.

Сёння для інтэрпрэтацыі тэксту шырока выкарыстоўваецца прынцып палявой структуры. Адзінкі поля аб'яднаны агульнасцю зместу. У цэнтры поля знаходзіцца адзінка, у значэнні якіх агульны прызнак з'яўляецца асноўным, на перыферыі — адзінкі, для якіх гэты прызнак патэнцыяльны.

Некаторыя даследчыкі вызначаюць паэтычны метаад Аненскага як "асацыятыўны сімвалізм". Ключавыя словы "Трылістніков" будуць у сістэму асацыятыўных палёў, якія дэманструюць звязнасць лексікона тэксту. У цэнтры поля знаходзіцца слова-стымул, якое з'яўляецца назвай асацыятыўнага поля. Поле — гэта сістэма ключавых слоў, кантэкстуальныя значэнні якіх уваходзяць у ланцуг асацыятыўных сувязей цэнтральнай лексемы.

Сукупнасць ключавых слоў цыкла паводле асацыятыўна-сэнсавай прыметы распадаецца на тры палі са словамі-стымуламі:

1. *жизнь* (у значэнні "зямное быццё"),
2. *смерть* (у значэнні "небыццё"),
3. *иное* (у значэнні "іншае быццё").

Сэнсавым цэнтрам асацыятыўнага поля "жизнь" з'яўляюцца лексемы *жизнь* і *мир*, а таксама лексема *сердце*, якая робіць духоўны свет паэта дамінантай аўтарскай карціны сусвету. Поле слова-стымула *жизнь* знаходзіцца ў пераходным стане. Лексему *сердце* з асацыятыўным полем "иное" звязваюць словы *сон, греза, мечта, музыка, аметист*, з полем "смерть" — *душа, страдание, тоска, мука, тяжелый, страх, слезы*. Словы *фонарь, луна, солнце, цветы* прадстаўляюць асацыяцыі лексемы *мир* з полем "смерть", а *сад, ветви, листья, вершины* — з полем "иное".

Ланцуг асацыятыўных сувязей лексемы *жизнь* з "інным" прадстаўляюць *вечер, осень*, са "смерцю" — *день, весна*. На прыкладзе гэтых другасных сінонімаў слова *жизнь* аказваецца відавочнай аказіянальнай сістэма сэнсавых адносін паміж адзінкамі паэтычнай мовы. Тут сінонімамі выступаюць *день-весна, вечер-осень, ночь-зима*, антонімамі — *день-вечер, весна-осень*. Акрамя таго, магчымасць стаць антонімамі маюць два значэнні аднаго і таго ж слова. Параўн.: "Хоть бы ночь скорее, ночь" і "Но сердцу в эту ночь не превозмочь усталость", "люблю...//Только розовый отблеск зимы" і "Только ядом долгих зим"¹ — супрацьпастаўленне падкрэсліваецца анафарай.

Такім чынам, Аненскі, ужываючы магчымасці мастацкай мовы, выкарыстоўвае агульнамоўную з'яву — энантыасемію — для стварэння своеасаблівага сусвету.

Асацыятыўнае поле "смерть" не выяўляе падобнай складанай структуры. У асноўным значэнне лексем прыцягваецца да цэнтры поля, выключэннем з'яўляюцца *тень, темно-алый, желтый, черный, белый*. Асацыяцыі звязваюць гэтыя словы з лексемамі *ночь, страдание, мука* з поля "жизнь" і аб'ядноўваюць абодва палі ў адзіную мастацкую рэчаіснасць.

Іншасказальнае апісанне "инога бытия" дасягаецца значнай колькасцю займеннікаў (*иное, где-то, там, кто-то*). У супрацьлегласць матэрыяльнаму свету, для вызначэння якога дапушчальна злучэнне "быццё тут", "иное" апісваецца як *нездешнее* і *небытное*.

У сістэме асацыятыўных палёў вылучаецца група слоў з семантыкай пераходу з адной рэчаіснасці ў другую. Цэнтральная лексема *путь* — адна з ключавых характарыстык прасторы "магчымага свету", якую стварае аўтар.

Аналіз цыкла паказвае, што для Аненскага ў навакольным свеце непрымальна як абсалютнае праяўленне якой-небудзь прыметы, напрыклад жыцця ("О люди! Тяжек жизни след"), так і яе адсутнасць ("Но ничего печальней нет // Как встреча двух смертей"). Станоўча ацэньваецца толькі частковае праяўленне ("Сердце ж только во сне живет"), аднак над частковым праяўленнем прыметы ў зямной рэчаіснасці мае перавагу яе абса-

лютнае праяўленне ў рэчаіснасці, арганізаванай інакш ("Чтоб уверяло там сиянье, // Что где-то есть не наша связь, // А лучезарное слиянье")².

Асацыятыўныя палі маюць палярную семантыку, але цесна звязаны і ўтвараюць адзінае семантычнае ядро цыкла. Некаторыя кантэкстуальныя семы ключавога слова, якое належыць аднаму полю, могуць уваходзіць у сферу семантыкі другога. Слова аказваецца на перыферыі палёў. Напрыклад, лексема *солнце* належыць асацыятыўнаму полю "жизнь". Але ў кантэксце: "И по мертвому солнцу в небе стонет раненая медь", — рэалізуе сему "лішак цяпла", якая ўваходзіць у ланцуг асацыяцый слова *зной* з поля "смерть". Пераходныя лексемы складаюць амаль палову ключавых слоў, што дазваляе гаварыць пра хісткасць межаў паміж асацыятыўнымі палямі і пра іх пераходны стан.

Трохчастковая будова "магчымага сусвету" суадносіцца з кампазіцыйнай цыкла і з агульнакультурным сэнсам лічбы "тры". "Тры" з'яўляецца канстантай міфапаэтычнага макракосма, які складаецца з трох сфер; і гэта праяўляецца ў семантыцы трох палёў. У філасофіі лічба "тры" ўвасабляе дынаміку. Дынамізм свету І.Аненскага ствараецца з дапамогай дзеясловаў.

Дзеяслоўны прэдыкат — гэта згорнутая (скарочаная) прапазіцыя, якая ўяўляе сабой семантычны інварыянт сказа і ўключае, акрамя аб'ектыўнай канстанты, ці дыктума, суб'ектыўную пераменную, ці модус. Модус сказа выражае эмацыянальныя адносіны аўтара да зместу. Таму выяўленне асаблівасцей паэтычнай мовы ў адборы і выкарыстанні дзеясловаў дапамагае, разам з аналізам асацыятыўных сувязей імёнаў, зразумець мастацкі свет паэта.

Пры разглядзе дзеясловаў таксама выкарыстоўваецца палявы прынцып, а менавіта — паняцце вертыкальнага сінтаксічнага поля, пад якім разумеецца "уласцівасць дзеяслова ў кожных мове і маўленні перамяшчацца па актантным рамкам, пераменьваючы такім чынам значэнні і трапляючы на перыферыю іншых дзеяслоўных палёў"³. Пры гэтым падыходзе семантызуецца сінтаксічны ўзровень тэксту, таму што перамяшчэнне дзеяслова адбываецца пры рэалізацыі яго патэнцыяльных ці асацыятыўных сем.

Даследаванне абмяжоўваецца разглядам адзінак, якія аўтар выкарыстоўвае найчасцей: гэтыя дзеясловы маюць найбольш глыбокае вертыкальнае поле і, значыць, паўней выяўляюць сваю семантыку.

Аналіз значэнняў асноўных дзеясловаў цыкла "Трилистники" паказвае супадзенне сэнсавай структуры асацыятыўных палёў імёнаў і вертыкальных сінтаксічных палёў прэдыкатаў па двух параметрах:

1) колькасная перавага слоў з асноўнай семай "жизнь",

2) ідэнтычнасць кантэкстуальнай семантыкі імёнаў і прэдыкатаў: *жизнь — жить, свет — гореть, сердце — любить, музыка — петь, смерть — умереть, тень — гаснуть*.

Гэтая тоеснасць дазваляе гаварыць пра цэльнасць і гарманічнасць паэтычнага свету "Трилистников".

Імя і прэдыкат — два супрацьлеглыя пачаткі, якія суіснуюць у цесным адзінстве. Гэта дае падставу в'етнамскаму даследчыку Чан Ван Ко апісваць рускую граматыку ў тэрмінах усходняй філасофіі. "Ян" (дзеяслоў) прадстаўляе рух, а "Інь" (імя) — застой: рух на месцы⁴.

У структуры асацыятыўных палёў імёнаў зафіксаваны вобраз трохчастковага паэтычнага свету, гэта значыць прадстаўлена статычная карціна. Вертыкальныя сінтаксічныя палі адлюстроўваюць мову твора ў дынаміцы. Узаемадзеянне асацыятыўных і вертыкальных сінтаксічных палёў яскрава прагледжваецца на прыкладзе функцыянавання ключавога слова *сердце*, якое аказваецца членам актантнай рамкі 6 з 19 разгледжаных дзеяловаў. Шляхам метанімічнага пераносу (сінекдахі) у злучэнні з метафарай-увабленнем адбываецца ломка левай валентнасці ў дзеясловаў *жить, любиться, молчать, плакать, томиться, прощать* з асноўным значэннем "духоўная дзейнасць", і суб'ектам выступае *сердце*. Такім чынам, у цэнтры аўтарскай карціны свету аказваецца духоўнасць паэта.

У творчасці І.Аненскага чалавек — гэта універсум, цэнтрам якога з'яўляецца творчы духоўны свет, што асэнсоўваецца праз метафару "паэт — сэрца" як *свет-пульсар*.

Аналагічная інтэнцыянальнасць выяўляецца пры выкарыстанні дзеясловаў з асноўнымі семамі "забыць" і "ўспомніць", "з'яднаць" і "раз'яднаць". У паэтычным свеце Інакенція Аненскага ў адной сітуацыі могуць прысутнічаць як спалучэнне з'яў, так і іх раз'яднанне: "И где разорвано и слито столько туч..." Таму чалавечае існаванне апісваецца як счাপленне і расчাপленне звенняў аднаго ланцуга: "И лишь концы мучительного круга // Не сведены в последнее звено", "В белой чаше тают звенья // Из цепей воспоминанья". Такім чынам, узнікае прадстаўленне аб мастацкай рэальнасці, якая мадэліруецца па прынцыпу "забыць — успомніць".

На ўзроўні вертыкальных сінтаксічных палёў выяўляюцца мастацкія арыентацыі Аненскага:

1) Імпрэсіянізм. Працэс, які абазначае дзеяслоў *гаснуць*, у кадыфікаванай мове характэрны для імя, што называе крыніцу святла. У моўнай карціне Аненскага гэты працэс шляхам метанімічнага пераносу прыпісваецца нябёсам і аблокам: "Как чисто гаснут небеса", "На бледном куполе погасли облака". Некаторыя даследчыкі лічаць І.Аненскага адным з першых рускіх імпрэсіяністаў. Рысы такога светабачання відавочны: паэт вельмі дакладна малюе захад сонца. Дзеяслоў *движется* абазначае прэдыкацыйную прымету, якая належыць у сэнсавай структуры "Трилистников" найвышэйшаму сусвету, што выяўляецца пры запаўненні пазіцыі суб'екта лексмай *облака*. Адсутнасць руху ўспрымаецца лірычным "я" негатыўна, пры гэтым прымета *недвижный* адносіцца да лексемы *сумрак*, якая належыць асацыяцыйнаму полю "смерть". Характэрна, што для таго, каб перадаць значэнне "адсутнасць руху", Аненскі выкарыстоўвае непрацэсуальную прымету. Такое супадзенне сэнсу і формы яго адлюстравання пацвярджае меркаванне пра арганічнасць для стылю І.Аненскага імпрэсіяністычнасці пісьма.

2) Сімвалізм. У мастацкай сістэме цыкла дзеяслоў *гореть*, развіўшы патэнцыяльную сему, пераходзіць у поле творчай дзейнасці. Паэт узнаўляе традыцыйную метафару параўнання жыцця і творчасці з гарэннем: "Я жизни не боюсь. Своим отрядным шумом // Она дает гореть, дает светиться думам". Дзеяслоў *петь* адпавядае лексеме *творческий* з асацыяцыйнага поля "жизнь". Для Аненскага спеў — увасабленне сапраўднай музыкі, якая, ў сваю чаргу, з'яўляецца найвышэйшай праявай творчага імпульсу: "Разве б петь, кружась, он перестал // Оттого, что петь нельзя, не мучась". Аненскі рэалізуе старое ўяўленне пра паэта як пра песняра, якое ўзыходзіць і да вуснай народнай творчасці. Такім чынам, І.Аненскі апісвае свет як рад прыпадабненняў: "жыццё — гарэнне", "жыццё — творчасць", што характэрна для сімвалістаў.

3) Метафарычная паэзія. Дзеяслоў *жить* звычайна ў якасці першага актанта змяшчае лексемы, якія абазначаюць лірычнага суб'екта. Словы *фраза* і *сердце* выступаюць у якасці суб'ектаў паэтычнага свету Аненскага, які духоўнае жыццё чалавека разглядае як мікракосм інтэлектуальнай паэзіі ("А в воздухе жила непонятая фраза", "Сердце ж только во сне живет // Да меж звездами"). Калі прэдыкатыў *плакать* належыць "я" паэта, суб'ектам праз метафару-ўвасабленне становіцца лексема *сердце*. Калі ў ролі суб'екта выступаюць словы *облака*, *лед*, рэалізуецца метафара ўпадабнення дажджу ці раставання слязам. Робячы суб'ектам пры дзеяслове *улететь* лексему *песни* з атрыбутывам *пугливые*, Аненскі прыраўноўвае песню птушцы: "Улетели и песни пугливые". Для светаўспрымання аўтара актуалізуецца наступная семантыка: толькі творчасць звязвае паэта са светам сапраўднай гармоніі.

Цяжкасць аналізу асобнага слова ў мастацкім тэксце і, у выніку, зварот да палёў і груп адзначаліся многімі даследчыкамі. Пры аналізе мовы "магчымага свету" Інакенція Аненскага выкарыстоўваўся палявы прынцып, бо менавіта поле выяўляе тонкія адносіны паміж адзінкамі мовы і тэксту.

Ю.Н.Каравулаў вылучае ў структуры моўнай асобы тры ўзроўні: вербальна-семантычны (лексікон) лінгва-кагнітыўны (тэзаўрус) і матывацыйны (прагматыкон)⁵. Асацыяцыйныя і вертыкальныя сінтаксічныя палі ў адзінстве здольны прадставіць гэтыя ўзроўні моўнай асобы паэта.

1) Лексікон тэкста выяўляюць ключавыя словы. Шырокая прадстаўленасць абстрактных імён (*жизнь*, *страдание*, *тоска* і г.д.) дазваляе гавя-

рыць пра тое, што ўспрыманне рэчаіснасці як сукупнасці абстрактных форм найбольш характэрнае для Аненскага.

2) Тэзаўрус магчыма паказаць на ўзроўні асацыятыўных палёў. Трох-частковая структура паэтычнага свету як культурны кампанент міфа-лагічнай і літаратурнай еўрапейскай традыцыі з'яўляецца ў "Трылістніках" дамінуючай. Акрамя таго, сэнсавая структура асацыятыўнага поля цыкла адлюстроўвае агульнакультурныя апазіцыі "жыццё-смерць", "святло-цэпра", "зямное-іншае".

3) Прагматыкон у структуры асацыятыўных палёў можна заўважыць у накіраванасці прыкрытэтаў аўтарскага "я" ад частковага праяўлення існавання ў рэальным свеце да яго абсалютнага праяўлення ў іншым быцці. Матывацыйны ўзровень пры разгляданні вертыкальных сінтаксічных палёў выяўляецца ва ўстаноўцы аўтара ўспрымаць свет як адзінае цэлае. Таму моўная карціна універсума апісваецца пры дапамозе абагульненых вобразных паралеляў, "светапоглядных" метафар: *жыццё – гарэнне, жыццё – забыццё, жыццё – творчасць*. Інтэнцыянальнасць аўтара праяўляецца ў імкненні разбурыць звычайную актантную рамку дзеясловаў *жыць, любіць, гореть, петь* і паставіць у якасці суб'ектаў імёны са сферы духоўнай дзейнасці, творчасці (*сердце, фраза, трубы, думы*), што ўтварае метафары-ўвасабленні. Да прагматычнага ўзроўню адносіцца аўтарскае ўспрыманне паэтычнай рэальнасці ў выглядзе *света-пульсара*, што адлюстравана ў асаблівасцях ужывання дзеясловаў з асноўнымі семамі "забыць" і "ўспомніць", "з'яднаць" і "раз'яднаць", а таксама ключавога слова *сердце*. Можна сказаць, што для Аненскага-сімваліста характэрна дыялектычнае адлюстраванне свету і як ланцуга адпаведнасцей, і як адзінства супрацьлеглых пачаткаў.

¹ Тут і далей: Анненский И. Ф. Стихотворения и трагедии. Л. 1990.

² Гл.: Жури́нский А. И. // Историко-типологические и синхронно-типологические исследования. М. 1972.

³ Прохорова С. М. // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Тез. докл. Международной научной конференции. Мн. 1994. Ч.1. С.78.

⁴ Чан Ван Ко // Русский язык и литература в современном диалоге культур. Международный VIII конгресс МАПРЯЛ: Тез. докл. Регенсбург, 1994. С.11.

⁵ Гл.: Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М. 1987.